

**EDIȚIILE BIBLIOFILE ALE LUI DIMITRIE CANTEMIR
DIN PATRIMONIUL BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE –
FILIALA IAȘI**

**THE BIBLIOGRAPHIC EDITIONS OF DIMITRIE CANTEMIR
PRESERVED IN THE HERITAGE OF THE LIBRARY OF THE
ROMANIAN ACADEMY – IAȘI BRANCH**

*Elena CHIABURU, ORCID: 0000-0002-9816-7428
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași,
România*

CZU: 027.2(498.3):002.2:091.1

e-mail: elena.chiaburu@gmail.com

Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași deține câteva exemplare din operele lui Dimitrie Cantemir tipărite până la mijlocul secolului al XIX-lea. Acestea sunt importante pentru că au o valoare istorico-documentară similară cu cea a unor artefacte arheologice, deoarece documentează asupra zorilor culturii române moderne, dar și pentru că întrunesc o serie de criterii ce le conferă valoare bibliofilă. În urma expertizei efectuate asupra lor pentru a fi clasate în patrimoniul cultural național mobil din România s-a constatat că sunt exemplare rare, cu particularități de tiraj, au legături artistice, însemnări manuscrise, provin din bibliotecile unor mari personalități (Ioan Paladi, Theodor Pallady, Maria Moruzi-Cuza și Gheorghe Brătianu), au fost epurate în perioada comunistă și închise la Fondul Secret din biblioteci. În cazul Scrisorii Moldovei (m-rea Neamț, 1825), la tipograful este diferit de ucenicul omonim al stareșului Paisie Velicovschi, mort în anul 1813, iar ilustratorul Mihail Strelbițchi nu mai trăia când s-a tipărit cartea. În concluzie, opera lui Dimitrie Cantemir mai necesită cercetări, este importantă investigarea sistematică a colecțiilor de carte veche din biblioteci și clasarea exemplarelor valoroase în patrimoniul cultural național.

The Library of the Romanian Academy - Iași Branch holds several copies of Dimitrie Cantemir's works printed until the middle of the 19th century. These are important because they have a historical-documentary value similar to that of some archaeological artifacts, because they document the dawn of modern Romanian culture, but also because they meet a series of criteria that give them bibliographic value. Following the expertise carried out on them in order to be classified in the mobile national cultural heritage in Romania, it was found that they are rare copies, with circulation peculiarities, they have artistic connections, manuscript notes, they come from the libraries of great personalities (Ioan Paladi, Theodor Pallady, Maria Moruzi-Cuza and Gheorghe Brătianu), were purged during the communist period and locked up in the Secret Fund of libraries. In the case of Scrisorii Moldovai (m-rea Neamț, 1825), the typographer is different from the eponymous apprentice of abbot Paisie Velicovschi, who died in 1813, and the illustrator Mihail Strelbițchi was no longer alive when the book was printed. In conclusion, Dimitrie Cantemir's work still requires research, it is important to systemati-

cally investigate old book collections in libraries and classify valuable copies in the national cultural heritage.

Cuvinte-Cheie: Dimitrie Cantemir; Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași; Istoria cărții; Bibliofilie.

Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași adăpostește în colecțiile sale câteva exemplare din operele principelui savant Dimitrie Cantemir tipărite până la mijlocul secolului al XIX-lea. Acestea sunt: *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul* (Iași, 1698), cota RV III – 40; *Historie de l’Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence* (Paris, 1743), vol. I-IV, cota RV I – 93; *Geschichte des Osmanischen Reichs nach Anwachse und Abnehmen* (Hamburg, 1745), cota RV III – 89; *Scrisoarea Moldovei* (Mănăstirea Neamț, 1825), cota RV II - 72; *Hronicul romano-moldo-vlahilor* (Iași, 1835 – 1836), vol. I - II, cota RR I-37; *Descrierea Moldovei* (Iași, 1851), cota RR I-629.

Asemenea cărți sunt importante pe de o parte pentru că au o valoare istorico-documentară similară cu cea a unor artefacte arheologice: ele documentează asupra zorilor culturii române, iar pe de alta pentru că întrunesc o serie de criterii ce le conferă valoare bibliofilă.

În cele ce urmează, vom întreprinde o analiză a volumelor menționate, punctul de vedere aplicat fiind cel al *bibliofiliei* – subramura științei auxiliare a istoriei reprezentată de *bibliologie*. Scopul investigației constă atât în punerea în valoare, o dată în plus, a operei lui Dimitrie Cantemir, cât și în afirmarea importanței protejării colecțiilor de carte veche din biblioteci.

Temeiul documentar îl constituie volumele enumerate mai sus, coroborate cu monografiile și studiile privitoare la viața și opera lui Dimitrie Cantemir, la istoria cărții și a tiparului românesc și european, la istoria românilor în general, a cenzurii și a bibliotecilor în România, scrieri despre artă, dicționare și cataloage care vor fi indicate la locul potrivit.

Scrierile lui Dimitrie Cantemir sunt valoroase prin vechimea lor, desigur, însă vechimea nu este condiția obligatorie pentru ca o carte să fie considerată *bibliofilă*. De aceea, pentru plasarea chestiunii în contextul adecvat, vom face mai întâi o scurtă introducere teoretică privitoare la *cartea rară* (lat. *rarae*) și *bibliofilă*. În cazul cărților tipărite, statutul *bibliofil* este conferit pe de o parte de particularitățile edițiilor, iar pe de alta, de particularitățile exemplarelor considerate individual. În ceea ce privește *Edițiile*, sunt considerate a fi prețioase așa-numitele *aparitii primordiale*: edițiile *princeps*; prime, dar și cele dintâi publicații privitoare la primele invenții, idei științifice, călătorii, evenimente remarcabile etc. Sunt bibliofile edițiile originale; definitive, „non varietur”; omagiale și festive; integrale de opere complete; cu comentarii erudite; realizate de case celebre de editură și de tipografii (cu inovații semnificative în arta tipografică); ediții clandestine, a căror tipărire a fost oprită (rămase în șpalt); interzise de cenzură, epurate și expurgate; mascate; premiate; *curiosa* (lucrări cu subiect curios sau particular, cu un conținut și

ilustrații licențioase din categoria «Infern», statute de societăți secrete, curiozități literare etc.); curiozități tipografice (format *liliput* sau gigant, moduri puțin obișnuite de tipărire sau punere în pagină, cu cerneluri și corpuri de litere rar întrebuințate); cărțile străine care fac referire la români sau cărțile unor autori români tipărite în străinătate (ce formează așa numita categorie *Daco-Romanica*).

În ceea ce privește *Exemplarele*, intră în categoria *rarae* cele care au supraviețuit unor calamități naturale sau distrugerii impuse de cenzură (religioasă sau politică); s-au păstrat din ediții retrase; exemplare ne-expurgate / necenzurate din ediții expurgate / cenzurate (din motive religioase, morale și politice); cu tiraje limitate (numerotate pe fiecare exemplar); ilustrate de artiști consacrați sau ilustrate într-o tehnică originală; cu diverse stadii și variante ale ilustrației în diferite tehnici; cu desene și gravuri originale; cu ilustrații colorate manual sau semnate de artiști; tipărite la comandă (personală sau instituțională); imprimate pe pergament, pe hârtie de fabricație specială sau pe alte suporturi (mătase, plastic etc.); pe hârtie cu filigrane valoroase; având legături artistice (în tăblițe de lemn, acoperite cu piele ornamentată, așa numitele ferecături - legătura în argint, aur și pietre scumpe: cărțile cu supralibros sau păstrate în casete elegante; exemplare cu legături semnificative pentru o epocă, un atelier sau meșter); cu însemnări manuscrise și *ex libris*-uri; cu valoare documentară locală (istorică, geografică); raritatea și chiar unicitatea exemplarelor [37, p. 7–14; 33 p. 42–44; 10, p. 25].

Pentru a dovedi că exemplarele din opera lui Dimitrie Cantemir păstrate la Biblioteca Academiei Române din Iași întrunesc criteriile de bibliofilie enumerate, analiza va urmări prezentarea sintetică a conținutului, plasarea ediției în contextul epocii, aspectul fizic și grafic, legătura și starea de conservare. Vor fi prezentați succint cei care au contribuit la realizarea tehnică a tipăriturii: editorul, tipograful, ilustratorii, dar și posesorii ulteriori, pentru că anumite exemplare au *ex libris*-uri și însemnări ce le conferă și o însemnată valoare memorială.

Fiul lui Constantin Cantemir domnul Țării Moldovei, fratele lui Antioh Cantemir la rândul său domn al Moldovei și el însuși domn pentru o scurtă vreme, Dimitrie Cantemir (26 octombrie 1673, Silișteni, azi Dimitrie Cantemir, j. Vaslui - 21 august 1723, moșia Dmitrievskoe, azi Dmitrovsk-Orlovsk, Rusia), a fost în egală măsură istoric, filosof, prozator. A studiat greaca, latina, slavona și materiile obișnuite în familiile aristocratice europene: literatura, teologia, retorica, logica și mânuirea armelor. Între anii 1688 și 1691, Dimitrie l-a înlocuit pe fratele său Antioh la Constantinopol ca garant de fidelitate al domnului față de sultan, prilej cu care și-a continuat educația, studiind mai multe limbi străine (turcă, arabă, persană, tătară, franceză, italiană), filosofia, geografia, istoria și muzica. A frecventat Academia Patriarhiei Ortodoxe din Fanar, unde predau marii învățați ai vremii Ioan Cariofil, Meletios de Arta, Hrisant Notara etc., devenind astfel un bun cunoscător al scrierilor turcești, arabe și persane și un admirator al artei orientale. Între anii 1695 - 1700, a fost trimisul Țării Moldovei la Constantinopol, astfel încât, trăind între 1688 și 1710 (cu mici întreruperi) în palatul său de pe malul Bosforului, Dimitrie Cantemir a întreținut relații de prietenie cu personalități din înalta societate, intelectuali, am-

basadori și oameni politici din Orient și din Europa. În noiembrie 1710 a devenit domnul Țării Moldovei și s-a angajat în campania ruso-turcă, în baza unui tratat semnat cu Petru cel Mare la Luck, în Polonia (13 aprilie 1711), care ar fi asigurat Moldovei protecția Rusiei. Înfrângerea armatelor ruso-moldovene în iulie 1711 la Stănilești pe Prut l-a silit să se refugieze în Rusia. Dimitrie Cantemir a rămas celebru în cultura turcă în special pentru sistemul special de notație a muzicii orientale, redactate între anii 1703 - 1704 sub titlul *Cartea științei muzicii pe tipicul literelor*), mai cunoscut în Turcia sub titlul *Kantemiroglu Edvâri*. Rezumând știința muzicală a vremii, Cantemir oferea un sistem simplificat de notare a sunetelor cu ajutorul caracterelor alfabetului arab. Ultima lucrare alcătuită la Constantinopol a fost *Istoria ieroglifică*, scrisă în 1705 într-o frumoasă limbă română ca operă autobiografică cifrată. Scrisă ca pamflet politic, cartea prezintă într-o notă satirică, sub forma alegorică a patrupedelor și păsărilor, boierimea și viața politică a Moldovei și Țării Românești cu toate calitățile, defectele și intrigile lor. În Rusia, Dimitrie Cantemir și-a continuat preocupările intelectuale, scriind mai multe lucrări, dintre care amintim: *Incrementorum et decrementorum aulae Othomanicae sive Aliothmanice Hstoria (Istoria creșterii și descreșterii Curții otomane)*, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae (Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei)*, *Vita Constantini Cantemiryii...*, *Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane*, *Hronicul romano-moldovlahilor* etc. [a se vedea la 21, p. 71 – 125 și 24, p. 174 – 196, o listă amănunțită a lucrărilor lui Dimitrie Cantemir]. Prin tot ce a scris, Dimitrie Cantemir a dobândit faima unui erudit, pionier în numeroase domenii ale culturii spirituale și reprezentant de frunte al umanismului european de expresie românească. La 11 iulie 1714, a fost ales membru al *Societas Scientiarum Brandenburgensis* (Academia de Științe din Berlin), în semn de apreciere a operei sale de istoric și orientalist și a erudiției remarcabile. A fost apreciat de mari oameni de litere europeni: l-au citat și l-au elogiat Voltaire în *Histoire de Charles XII*, lordul Byron în *Don Juan*, Victor Hugo în *Actes et paroles. Depuis l'exil* (1870 – 1885) [8, p. VI - VII]. Inteligența și erudiția i-au atras admirația și prețuirea contemporanilor, unele scrieri i-au fost recenzate favorabil în *Acta Eruditorum* (Leipzig, 1714-1738) și numele său este gravat pe fațada Bibliotecii Sainte Genevieve din Paris, alături de cele ale altor oameni iluștri [19, p. 890-891; 22, 23 și 24, *passim*].

Demonstrându-și cunoștințele vaste de literatură greacă, latină, română, persană și turcă, franceză și italiană, precum și stăpânirea noțiunilor celor mai avansate de filosofie, etică și istorie, Dimitrie Cantemir a scris *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, care a fost și singura carte editată în timpul vieții sale în spațiul românesc. Operă binecunoscută, mult studiată atât de filologi cât și de istorici sau filosofi, și o lucrare importantă pentru istoria culturii române de la finele sec. XVII, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* a fost scrisă la Adrianopol în anul 1697 și a fost tipărită în anul 1698 la Iași [2, vol. I, p. 355-365]. Volumul cuprinde dialogul dintre Înțelept și Lume (cartea I), ale căror argumente, comentate mai întâi de Înțelept (cartea a II-a), își găsesc împăcarea în cartea a III-a. Numeroasele referințe la *Biblie* și la cronicile locale, vorbele de duh moldovenești, mitologia greacă, sentințele lui Seneca și

învățăturile Sf. Augustin, versurile din *Grădina trandafirilor* a poetului persan Sa'adi au dat primei opere a lui Cantemir caracterul de noutate absolută în cultura română. Este o ediție juxtapusă: text paralel pe două coloane, român-grec și o lucrare de complexitate tipografică, fiind imprimată cu slove de două feluri (chirilice și grecești), de mai multe mărimi și cu cerneală de două culori: neagră și roșie. Imprimarea s-a făcut în tiparnița de la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, administratorul atelierului fiind hatmanul Lupul Bogdan, cumnatul autorului. Câteva ilustrații: stema Țării Moldovei (pe care exemplarul descris aici nu o are) și o vigneta *Cap de bour* de la f. 143 se consideră că sunt realizate după desenele lui Dimitrie Cantemir. Meșterii tipografii au fost doi cărturari buni cunoscători ai limbii grecești: Athanasie ieromonahul (Moldoveanul), care lucrase mai înainte în București la imprimarea *Evangheliei* greco-române (în anul 1693) și Dionisie monahul, care a lucrat și în tipografia Sf. Mormânt de la mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, unde a tipărit cărți în limba greacă destinate creștinilor din Imperiul Otoman (*Tomul dragostei*, în 1698) [11, p. 437, 444; 36, p. 208-211].

Exemplarul păstrat la Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași este incomplet: lipsesc pagina de titlu și o parte din filele nenumerotate de la început și de la sfârșit (se păstrează o filă nenumerotată + 138 f. + 2 file nenumerotate) [3, p. 14-15], dar corpul cărții este în stare bună, cu urme de folosință. Este imprimat pe hârtie manufacturată, cu linii de apă și filigran. Legătura este originală, din piele de culoare maronie pe carton, cu decorațiuni florale realizate prin presaj la rece: pe coperta I se află un medalion fitomorf înscris în chenare mici geometrice, cu câte o vigneta mică în cele patru colțuri; coperta II nu are ornamente. Forzațul este din hârtie simplă, cu urme de atac de insecte xilofage, azi inactiv și urme de fostă umezeală. Legătura este deteriorată, cu porțiuni de piele lipsă și cu urme de atac de insecte xilofage, astfel încât volumul necesită restaurare.

Pe ambele forzațuri și pe fila de gardă I, încercări de condei și însemnări scurte în limba greacă. Pe forzațul I, cu grafie chirilică și cerneală ruginie aproape ștearsă, o socoteală: „26 am dat la dulgheri; 22 am dat la dulgheri; 24 păr(ale) 8 tălpi, 22 păr(ale); 22 păr(ale) 20 grinzi; 3 la pietre = 97”. Mai jos, de altă mână, cu cerneală neagră: „La leat 1843, februarie 8 zile, am cumpărat această sfântă carte ce să numește *Divanul lumii* de la giupân Nedelcu șalvaragiu, eu, Gheorghe, doritorul sfintelor cărți” – se observă schimbarea categoriei posesorilor, care spre mijlocul sec. al XIX-lea nu mai sunt doar fețe bisericești, ci și mireni. Pe fila 1 nenum. verso: „Această sfântă carte menunat(ă) iaste a părintelui Anastasie sin Nacul ot Cotești. 7220 <1712>”. Filele 2-3: „*Divanul lumii și cu înțeleptul* este a preutului Pascal, să să știe. Vă leat 7214 noiembrie 9rie) 13 dni <1705>”. Fila 33 verso: „Această carte este a lui Drăgan din Rășie și muierea lui Dumitra, cu fiii lor Ion, Ana, Petru, Ioana”. Fila 87 verso: “Popa Tud(o)rache, Iliana prez(vitera). Eu popa Petrea, Ioana prea(zvitera) ot Poiana”. Fila 103 verso - 104: „Această sfântă carte ce cuprinde în sine dovada lumii cu înțeleptul iaste a părintelui Alexandru ot Focșani de la beserica Jălăboiloi, cea din piatră. Și am scris ca să să știe. 1775. Alexandru”. Fila 136: „Această carte să numește *Divanul lumii cu înțeleptul* au fost a sfinției sale părintelui Anastasie iar apoi a rămas a părintelui Nacu Cotești. 7224 <1716>”. Pe filele 16 verso,

30, 32, 33, 70, 75 sunt scurte însemnări de lectură în limba română cu grafie chirilică și în limba greacă.

Pe lângă însemnări, volumul mai are un amănunt important: pe interiorul copertei I se află scrisă cu creion roșu și negru o inițială: „S”, care îi spune cercetătorului avizat că această carte poartă cu sine o dramă, pe care deocamdată n-o cunoaștem: provine de la *Fondul Secret* al unei biblioteci.

Dat fiind faptul că inițiala „S” mai apare pe încă două cărți ale lui Dimitrie Cantemir păstrate la Biblioteca Filialei Academiei Române din Iași, dăm în continuare o explicație scurtă necesară pentru corecta înțelegere a chestiunii.

Imediat după 23 august 1944, România a fost obligată să-și epureze colecțiile de publicații din biblioteci (și nu numai), temeiul juridic fiind art. 16 din *Convenția de Armistițiu* încheiată cu Guvernele URSS, Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii la 12 septembrie 1944, inclus apoi în Tratatul de Pace de la Paris din anul 1947, cu prelungirile ulterioare. Operațiunea de epurare a publicațiilor a fost conexasă cu cea de epurare a persoanelor și pe măsură ce regimul comunist se instala în România, a căpătat un caracter tot mai agresiv și fără precedent în istorie. După ce au fost distribuite câteva liste cu titluri de cărți și autori interziși, la 4 mai 1945 regele Mihai a emis un *Decret-Lege* (nr. 364, publicat în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 102 din 4 mai 1945) pentru retragerea <din circulația publică a> unor anumite publicațiuni periodice și neperiodice, reproduceri grafice și plastice, filme, discuri, medalii și insigne metalice. Cu referire la publicații, s-a înființat pe lângă Ministerul Propagandei o comisie formată din delegații Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, Ministerului Afacerilor Interne, Ministerului Artelor, Societății Scriitorilor Români și Academiei Române, care a întocmit liste cu toate publicațiile apărute de la 1 ianuarie 1917 până la 23 august 1944 având un anumit conținut. Comisia a publicat între anii 1946 și 1948 câteva broșuri conținând peste opt mii de titluri de cărți, ziare, reviste, albume etc. epurate. Sintetic, au fost interzise:

operele scrise de membrii familiei regale sau lucrări despre ei; statutele partidelor politice interbelice; orice lucrări ale unor autori (indezirabil pentru regimul comunist, fugit din țară, criminal de război); doar anumite lucrări considerate tendențioase ale autorilor de mai sus, restul operei lor rămânând în circuitul liber; toate manualele școlare, calendarele, almanahurile populare etc. până în 1948; orice hărți care înglobează teritoriile ce au aparținut statului român până la cel de-al doilea război mondial și care după acesta nu-i mai aparțin. Hărțile din cuprinsul lucrărilor științifice trebuiau puse în acord cu noile granițe ale țării, prin diferite procedee (hașurare, decupare etc.), dar numai dacă nu pot fi eliminate total. La fel trebuia să se procedeze cu stema regală sau cu orice alte însemne ale fostei dinastii; scrierile militare, regulamente, tratate etc. din 1916, legile și instrucțiunile ce le însoțesc până în 1945; lucrările de istorie și geografie care conțin problema Basarabiei [31, p. 5-15].

Toate bibliotecile, indiferent de categorie, care dețineau publicațiile respective au trebuit să le retragă din circulație și să le depoziteze în încăperi speciale. După etapa co-

mună de scoatere obligatorie din circulația publică, soarta colecțiilor epurate a fost diferită, în funcție de tipul bibliotecii deținătoare. Bibliotecile publice (județene, orașenești, comunale, din școli și licee) trebuiau să le predea la Prefectura județului respectiv în termen de 30 de zile de la apariția listei (în București și suburbii, publicațiile interzise trebuiau predate în 15 zile, direct de către deținător, Depozitului Oficiului de Hârtie în prezența unui delegat al Prefecturii Poliției Capitalei). Ca rezultat, bibliotecile publice și școlare din România nu au mai avut în perioada comunistă (vreme de trei sferturi de secol!) acces la literatura interbelică, cu toate consecințele morale, spirituale și profesionale presupuse de acest *hiatus* forțat impus de ocupantul sovietic și perpetuat până spre anii 2000.

Publicațiile aflate în bibliotecile instituțiilor de învățământ superior trebuiau inventariate și păstrate în continuare, însă consultarea lor nu s-a putut face decât cu autorizația șefului instituției și numai în localul bibliotecii. Persoanele care nesocoteau dispozițiile intrau sub incidența delictului de sabotare a *Convenției de Armistițiu* și se pedepseau cu închisoare sau cu amenzi bănești mari, bibliotecarii fiind vizați în mod special.

Decretul nr. 364 din 4 mai 1945 a stat la baza constituirii așa-numitului *Fond Special* din bibliotecile publice și de învățământ superior care au avut permisiunea să păstreze publicațiile epurate. Trebuie precizat că nu toate bibliotecile publice au avut voie să-și constituie depozite cu cărți interzise: permisiunea a fost acordată așa-numitelor biblioteci regionale, raionale și câtorva județene cu vechime. *Fondul Special* a scos practic din circulație un număr încă necunoscut de publicații interzise. Funcționarea lui s-a aflat în întreaga perioadă comunistă sub incidența *secretului de stat*, de *serviciu* sau a datelor și informațiilor care *deși nu constituie secrete de stat, nu sunt destinate publicității*. În plus, *Instrucțiuni* de lucru cu circulație internă în biblioteci recomandau că „operația de retragere din circulație ... trebuie efectuată cu tact și discreție” [30, p., 67-68].

Fondul Special a însemnat în realitate „Fond Secret” sau „Interzis” și a evoluat din punctul de vedere al conținutului până în anii '90, dar și-a continuat într-un anume fel existența măcar un deceniu, din cauză că ultima *Lege a Secretului de Stat* de sorginte comunistă (din 1971), a rămas în vigoare până în anul 2002.

Se poate afirma fără riscul de a greși că *Decretul-Lege nr. 364/1945* a instituit *Cortina de Fier* asupra culturii române, motiv pentru care data de 4 mai 1945 trebuie considerată un „moment capital în procesul de instaurare a dictaturii comuniste” [15] în România, alături de 23 august 1944 - lovitură de Stat, 6 martie 1945 - instalarea Guvernului dr. Petru Groza, 19 noiembrie 1946 - alegerile parlamentare fraudate și 30 decembrie 1947 - abdicarea Regelui.

Publicațiile incluse în *Fondul Special* (*recte* Secret) erau însemnate cu litera „S”, închise în depozite separate, cu catalog separat, iar accesul a fost interzis inclusiv majorității angajaților din bibliotecile respective [14, p. 45, 170].

Operațiunea de interzicere a publicațiilor a fost conexasă după 1945 cu cea de epurare a persoanelor: numeroși politicieni, ziariști, profesori, medici, țărani înstăriți, preoți, ofițeri au fost înlăturați de la catedră, din administrație, armată, instituții etc. De aceea,

la Biblioteca Academiei Române din București au fost centralizate în anii 1948-1952 și cărțile provenite din tot felul de confiscări suferite de cei cărora odată cu arestarea le era luată și averea, deci și cărțile din bibliotecă. Acea categorie de publicații a fost constituită tot într-un fond prohibit, denumit Fond „Preluări”, ștampilate, numerotate și însemnate cu litera „P” = *Preluări*, scrisă creionul. O parte din aceste publicații au fost redistribuite în timp altor biblioteci, dar cea mai mare parte a fondului *Preluări* a stat la baza înființării Bibliotecii Centrale de Stat a României, în anul 1953 [13, p. 218 - 220].

Revenind, despre acest exemplar din *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* (Iași, 1698) știm doar că provine de la Biblioteca Academiei Române din București, de unde a fost transferat la Filiala din Iași la mijlocul anilor ‘70 ai sec. XX, dar iată că semnul de pe copertă arată că este un volum epurat, care a aparținut unei personalități devenite indezirabile pentru regimul comunist. Probabil că cercetări mai amănunțite în arhivele Bibliotecii Academiei ar putea lămuri al cui a fost, fapt ce i-ar spori valoarea memorială, dar chiar și așa, amănuntul este important pentru studierea istoriei culturii în România după 1950: Dimitrie Cantemir pus la *Index!* Importanța amănuntului sporește dacă este raportată la faptul că exemplarele păstrate până astăzi în bibliotecile din spațiul românesc sunt puține: la Biblioteca Academiei Române București sunt șase exemplare, niciunul complet; la Biblioteca Națională a României din București sunt patru exemplare; la Cluj-Napoca este un exemplar la Biblioteca Centrală Universitară și două la Filiala Bibliotecii Academiei Române; câte un exemplar se mai păstrează la M-rea Sf. Ioan cel Nou de la Suceava și la Biblioteca Județeană „G. T. Kirileanu” Neamț.

Sintetizând, criteriile de bibliofilie prin care acest volum este valoros sunt: ediție primă, antumă și oficială; însemnări manuscrise importante pentru istoria sec. XVIII – prima jumătate a sec. al XIX-lea; exemplar epurat; legătură originală; raritate.

În urma expertizei efectuate de noi în anul 2021, exemplarul a fost propus pentru clasare în patrimoniul cultural național mobil și, în conformitate cu legislația în vigoare (*Legea privind protejarea patrimoniului cultural național mobil, nr. 182 din 2000*, cu modificările ulterioare, și *Hotărârea de Guvern nr. 886 din 2002* privind aprobarea Normelor de clasare a bunurilor culturale mobile) Ministerul Culturii, prin Comisia Muzeelor și Colecțiilor, a avizat expertiza noastră și l-a inclus în patrimoniul național, categoria *Fond*. Ulterior, s-a emis și un *Ordin de Ministru* în acest sens, astfel încât volumul a dobândit calitatea de carte de patrimoniu și în sens juridic.

Opera care i-a adus faima în lumea europeană lui Dimitrie Cantemir a fost *Incrementorum et decrementorum aulae Othomanicae sive Aliothmanice Historia (Istoria creșterii și descreșterii Curții otomane)*. Comentariile de natură politică, morală, filosofică completează informația istorică, rezultatul fiind foarte apreciat de publicul european cultivat al epocii. În notele care aproape dublează textul sunt transcrise documente din arhivele otomane, sunt date ale 115 biografii de sultani, șahi, hani și curteni, precum și informații despre limba, medicina, muzica, epigrafia, numismatica, folclorul și obiceiurile turcilor, tătarilor și cerchezilor. Cantemir argumenta riguros, ca un istoric al civilizațiilor, descriind pe lângă faptele politice, realitățile sociale, instituțiile, mora-

vurile și artele. În plus, lucrarea conține informații valoroase și pentru istoria românilor. El aplică evoluției Imperiului o concepție specială de filosofie politică, și anume că statele, asemenea tuturor lucrurilor, cunosc o fază de evoluție și una de decădere, astfel încât declinul Semilunii a fost hotărât de legi naturale. În partea I a cărții, autorul creiona ascensiunea militară și politică a otomanilor între anii 1300 și 1687 și biografia a 19 sultani, iar în partea a II-a cuprinde anii 1687 - 1712. Lucrarea fusese începută în 1706-1710 la Constantinopol, a fost încheiată în 1716 în Rusia și a rămas în manuscris. Antioh Cantemir, fiul autorului, numit ambasador al Rusiei la Londra în anul 1732, a luat cu sine manuscrisul, l-a dat să fie tradus în limba engleză și l-a tipărit în anii 1734 - 1735. Opera a cunoscut apoi o largă circulație prin traduceri în franceză (1743) și germană (1745) și este important de subliniat până la opera lui Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (1827 - 1835), scrierea lui Cantemir a fost principala lucrare de referință asupra acestui subiect în istoriografia europeană. După ediția în limba engleză (pe care Biblioteca Academiei din Iași nu o deține), Antioh Cantemir, mutat ca ambasador al Rusiei la Paris, a tradus capodopera tatălui său și în limba franceză și a tipărit-o în anul 1743 sub titlul *Historie de l'Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence* [2, vol. II, p. 66-70; 26, p. 38].

Spre deosebire de ediția engleză, ediția franceză a operei lui Dimitrie Cantemir a fost una cenzurată, eliminându-se o serie de pasaje care ar putut contraveni Papii sau Regelui Franței. În plus, are o istorie interesantă. Antioh Cantemir a obținut de la regele Franței aprobarea de a tipări un număr mare de exemplare: aprox. 5000. Trebuie spus că în Franța, spre deosebire de Țările de Jos, de pildă, unde imprimeria era liberă de orice constrângeri, activitatea editorială era riguros reglementată. Tipograful francez, care de cele mai multe ori era și editor și librar, putea funcționa numai în baza unui privilegiu regal valabil o anumită perioadă de timp, o carte trebuia imprimată într-un format dinainte fixat, într-un tiraj prestabilit, pe hârtie și cu cerneală de o anumită calitate, numai după ce conținutul era aprobat de cenzură, firește, și putea fi vândută într-un anumit areal geografic, un anumit număr de ani, după care, dacă se dorea reeditarea era necesară o nouă aprobare. Mențiunea privilegiului editorial se imprima întotdeauna pe fila de titlu, iar textul propriu-zis al documentului se dădea la sfârșitul cărții, pentru a se putea verifica conformitatea produsului rezultat (ediția lui Dimitrie Cantemir deține aceste elemente de legalitate și autenticitate). Dat fiind tirajul mare al cărții și timpul scurt în care s-a cerut imprimarea, editorul principal, Louis Etienne Ganeau, neavând capacitatea tehnică necesară, s-a asociat cu câțiva tipografi parizieni. Concret, a cesionat privilegiul imprimării altor opt librari-tipografi, deci în total ar fi trebuit să fie nouă ateliere abilitate să tipărească lucrarea. Textul a fost compus o singură dată, diferite fiind doar paginile de titlu, câteva pagini și poate indicele alfabetic, și s-a tipărit în două formate tipografice (formatul tipografic este dat de numărul de îndoituri pe care îl suferă coala de hârtie tipărită): unul mai mare - *in quatto* (4°) - rezultând 2 volume, și unul mai mic - *in duodecimo* (12°) - rezultând 4 volume. Astăzi se cunosc opt tiraje, în următoarele formate tipografice:

1) „Chez Louis Etienne Ganeau, rue Saint Jacques, vis-a-vis a Saint Louis” (in 4°, 2 vol. și in 12°, 4 vol.);

2) „Chez Le Clerc pere et fils. Quai des Augustins a la Toison d’ Or” (in 4°, 2 vol. și in 12°, 4 vol.); 3) „Chez Savoye, Libraire, rue St. Jaques, proche la Fontaine S. Severin a l’Esperance” (in 4°, 2 vol.); 4) „Chez Huart, Libraire et Imprimeur de Monseigneur le Dauphin, proche la Fontaine S. Severin, a la Justine” (in 4°, 2 vol. și in 12°, 4 vol.);

5) „Chez Barois, Quai des Augustins, a la Ville de Nevers” (in 4°, 2 vol. și in 12°, 4 vol.);

6) „Chez Jacques-Nicolas de Clerc, au dixieme Pilier de la Grande Salle di Palais, du cote de la Chapelle, a la Prudence” (in 12°, 4 vol.);

7) „Chez Nyon Pere, Place Conti a Sainte Monique” (in 12°, 4 vol.);

8) „Chez Nyons fils, Quai des Augustins” (in 4°, 2 vol). Nu sunt cunoscute tirajul și nici formatul scoase de librarul Despilly, în cazul în care acesta s-a folosit de privilegiul de a edita lucrarea lui Dimitrie Cantemir. Tirajele nu se deosebesc între ele decât prin pagina de titlu, ce conține adresa librarului-tipograf, restul textului fiind identic: tipar negru (negru și roșu doar pe filele de gardă, respectiv de titlu); textul prefețelor și al începuturilor de capitole este aranjat pe o singură coloană, restul textului fiind pe două coloane [6, vol. I-IV; 36, p. 246 - 248]. Imprimat cu caractere tipografice de două tipuri (roman și italic) și patru dimensiuni. Filele au colontitlu și signatură.

Biblioteca Academiei - Filiala Iași deține ediția în formatul mic: in doudecimo, 4 volume, aflate în stare de conservare foarte bună. Toate volumele sunt complete, cu filele întregi, albe și curate, cu puține urme de folosință. Legătura este una de epocă, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în stare foarte bună.

Privirea atentă dovedește că ele au proveniențe diferite, din două puncte de vedere. Mai întâi: primele trei volume au avut un posesor, iar al patrulea a avut alt posesor. Vol. I – III sunt legate identic: în piele de culoare cafenie pe carton, cu ornamente liniare și florale aurite; cotorul este neted și are aplicată în partea de sus o etichetă de piele roșiatică pe care s-a imprimat titlul și nr. vol., cu cifre latine. La interior, volumele au forzaț decorativ (diferit) foarte frumos. Volumul IV are însă o legătură diferită: tot cu piele cafenie pe carton, dar cotorul are cinci nervuri profilate și decorațiunile, de asemenea aurite, sunt diferite, semn că provine din alt atelier de legătorie. Acestui volum îi lipsește forzațul original, care a fost înlocuit la un moment dat cu o hârtie groasă, de culoare cafeniu deschisă, similară celei de ambalaj, pe care s-a notat cu creionul litera „S” – Fond *Special* sau *Secret*.

Volumele sunt însă diferite și din punctul de vedere al editorului: vol. I - III sunt imprimate de „Chez Le Clerc pere et fils. Quai des Augustins a la Toison d’ Or”, iar vol. IV provine de la „Chez Nyons fils, Quai des Augustins”. Cu toate acestea, volumele I și IV au fost lucrate în același atelier tipografic: „Imprimerie Ballard fils”, precizare care pentru vol. II și III nu se face.

Cercetarea atentă mai arată și că vol. I - III, deși au același editor, nu sunt identice: marca editorială de pe fila de titlu este diferită. Marca editorială este prezentă întot-

de-auna pe o tipăritură oficială și este destinată să identifice produsele unei imprimerii. Veritabil act de identitate al cărții, în țările din Apusul Europei putea fi simplă, constând din simbolul universal al breslei tipografilor – o acvilă sau (de cele mai multe ori) personalizată, în sensul că tipograful și-o fixa o dată cu primirea privilegiului de a profesa [10, p. 24]. Or, filele de titlu ale volumelor I – III arată că deși editorul este același, marca diferă, ceea ce înseamnă că Le Clerc pere et fils au mai avut, probabil, un asociat, pe care deocamdată nu-l cunoaștem.

Ediția s-a imprimat pe hârtie de lux, așa cum era și firesc pentru un comanditar de statura unui ambasador (Antioh Cantemir): albă, fină, cu frumoase filigrane, ce ar merita un studiu amănunțit. De asemenea, volumele au și frumoase forțături decorative, fapt ce le sporește aspectul estetic.

Volumele I - III ale *Historie de l'Empire Othoman* (Paris, 1743) au și o însemnată valoare memorială: *ex libris*-ul stampilă de pe fila de titlu dovedește că provin din „Biblioteca lui Ioan Pallady”. Ioan (sau Iancu) Pallady a fost tatăl binecunoscutului pictor Theodor Palady. Născut la 11 aprilie 1871 la Iași (decedat la 16 august 1956, în București) Theodor Pallady este un pictor reprezentativ al avangardei artistice românești și europene și putem presupune că volumele tatălui său au ajuns ulterior în posesia lui. Iancu Paladi a fost și el un om de seamă, cult și educat, a cărui stirpe avea vechi rădăcini în istoria Moldovei. Dimitrie Cantemir îi pomenește în *Descriptio Moldavia* pe boierii „Pălădești”, menționând, ca și la Cantacuzinii din care se trăgea mama lui Theodor Pallady, originea lor grecească [5, p. 125 - 126]. Iancu Palade s-a numărat printre cei dintâi fii de boieri din Moldova trimiși la studii peste hotare în Franța, mai exact la Nancy (în 1826). Întors în țară, și-a constituit o celebră bibliotecă, bogată nu doar în cărți românești ci și în autori francezi, greci, polonezi, ruși, care putea fi comparată cu biblioteca lui Iordache Rosetti-Roznovanu de la Stânca și cu cea a familiei Canta [17, p. 19 – 20; 28, p. 1061; 29, p. 458 - 459; 40, p. 3].

Volumul IV din *Historie de l'Empire Othoman* (Paris, 1743) păstrat la Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași provine din tirajul scos de „Chez Nyons fils, Quai des Augustins” și poartă mențiunea că s-a aflat la un moment dat și el la *Fondul Secret*, așa cum s-a notat mai sus. Rezultă, deci, că a aparținut unei personalități considerate indezirabile pentru regimul comunist, a cărei bibliotecă a fost confiscată după cel de-al doilea război mondial. O cercetare mai atentă ar putea conduce și la descifrarea *ex libris*-ului stampilă cu cerneală care este aplicat pe fila de titlu, chiar pe marca editorială, spre a putea afla cui i-a aparținut, valoarea memorială stabilită sporindu-i valoarea.

În urma cercetărilor întreprinse în cataloagele tipărite și *on line* ale bibliotecilor din România pentru a stabili frecvența acestei ediții, s-a dovedit că ea este una foarte rară: Biblioteca Națională a României din București deține tirajul *in 12°* (vol. I – IV), după cum urmează: din tirajul lui Huart: 2 exemplare din vol. I, și câte unul din vol. III, III, IV; din tirajul lui Barois există numai câte un exemplar din vol. I, II și IV; din tirajul lui Jacques-Nicolas Le Clerc are doar un vol. II; din tirajul lui Ganeau are câte un exemplar din vol. II și III; din tirajul lui Le Clerc et Fils are doar un vol. III, iar din tirajul lui Nyon

pere există un set complet din vol. I – IV. Biblioteca Academiei Române din București nu deține decât exemplare din tirajele editorilor Savoye și Louis-Etienne Ganeau (*in 4°*), Biblioteca Centrală Universitară din București are vol. I-IV (*in 12°*), editate de Nyon fils; la Biblioteca Județeană Mehedinți se păstrează vol. I și II (*in 12°*) editate de Etienne Ganeau și III-IV (*in 12°*), editate de Nyon Fils. Un exemplar din vol. I – II editate de Le Clerc et fils mai este și Muzeul Brukenthal din Sibiu. Din tirajul scos de Barois fils (*in 4°*) am mai depistat trei exemplare la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, la Biblioteca Județeană Neamț și la Filiala Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca. În fine, la Biblioteca Jud. Galați se păstrează câte un vol. I, II și III fără a se menționa din care tiraj [10, p. 84 - 87]. Ne aflăm, deci, în fața unor cărți de maximă raritate în România.

Criteriile de bibliofilie prin care aceste volume devin valoroase sunt: ediție primă (în limba franceză); ediție oficială și aprobată de cenzură; particularități de tiraj; exemplar epurat; importantă valoare memorială; legătură originală; carte din categoria *Daco-Romanica*; raritate maximă. În anul 2008, ediția a fost clasată în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Următoarea ediție a *Istoriei Imperiului Otoman* pe care Biblioteca Academiei Române din Iași o deține este cea în limba germană: *Geschichte des Osmanischen Reichs*, imprimată la Hamburg în anul 1745 [2, vol. II, p. 84; 26, p. 38; 3, p. 35]. Editor a fost Johann Christian Herold, care a trăit între anii (1703?-1761) și a activat la Hamburg între 1737 și 1761. În comparație cu ediția franceză, valoarea bibliofilă a celei germane este sporită de ilustrațiile care însoțesc textul, în special portretele de sultani și imagini din viața cotidiană a imperiului. Tehnica de realizare este heliogravura (gravura în metal), desenele fiind realizate de C. A. Wagner din Hamburg, iar săparea lor în metal au făcut-o doi gravori: Martin Tyroff și Georg Daniel Heuman. Tyroff s-a născut în anul 1704 la Augsburg și a fost unul dintre cei mai iluștri gravori germani ai vremii. Era specializat în realizarea de portrete, vederi, arbori genealogici, alegorii, subiecte religioase, antichități și, din punctul de vedere aici, ilustrație de carte. Heuman a fost de asemenea un artist reputat al vremii sale: născut în 1691 la Nuremberg - mort la 27 iunie 1759, a fost gravorul Curții Regale a Angliei și gravor la Academia din Gottingen, specializat în imagini de arhitectură și portrete de personalități [1, Tom 1, p. 19 și Tom 13, p. 876]. Volumul conține 18 gravuri în plină pagină ale unor portrete de sultani, precum și numeroase inițiale istoriate de diferite dimensiuni, foarte frumoase și inițiale ornate; tipar negru și roșu. Legătura este una de epocă, cu coperti din piele cafeniu deschis pe carton, decorate identic, cu chenare ornamentale imprimate la rece. Cotorul are cinci nervuri profilate și vignete florale aurite. Titlul a fost imprimat pe cotor cu litere latine aurite, astăzi aproape șterse. Coperta I este parțial deteriorată și desprinsă din legătură. Forțat din hârtie marmorată în nuanțe de bordo și roz (motivul *non-pareille*). Legătura necesită restaurare, dar corpul cărții este bine conservat, filele având doar ușoare urme de îmbrunire.

Interesant este faptul că și acest volum poartă semnul că a fost epurat (inițiala „S” de mari dimensiuni, scrisă cu creionul pe interiorul copertei I). Cercetări mai amănunțite în arhivele Bibliotecii Academiei din București ar putea lămuri cui a aparținut, fapt ce

i-ar spori valoarea memorială. Criteriile de bibliofilie pe care le îndeplinește sunt: vechimea; ediție originală și oficială; gravuri semnate; raritate; legătură de epocă, motiv pentru care, în urma expertizei efectuate de noi în anul 2021, exemplarul a fost clasat în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Următoarea operă importantă a lui Dimitrie Cantemir pe care Biblioteca Academiei Române o deține este *Scrisoarea Moldovei*, imprimată în anul 1825 la mănăstirea Neamț. Este cunoscut faptul că în anul 1714 Dimitrie Cantemir a fost ales membru al Academiei de Științe din Berlin, în semn de apreciere a operei sale de istoric și orientalist și a erudiției remarcabile. La cererea acestei instituții, principele român a alcătuit *Descriptio Moldaviae* (1716) și *Historia moldo-vlachica* (1717), lucrări prin care își recomandă țara atenției generale a Europei [8, p. VIII]. *Descriptio Moldaviae* este compusă din trei părți și prezintă datele importante ale geografiei Moldovei, originea latină a poporului și a limbii, mitologia, evoluția istorică, economia, structura socială, religia, sistemul juridic, instituțiile și raporturile cu Imperiul Otoman. Rămasă în manuscris, a fost tradusă și tipărită mai întâi în limba germană. *Scrisoarea Moldovei* tipărită în anul 1825 la Mănăstirea Neamț este prima ediție tipărită în limba română, o ediție oficială imprimată cu aprobarea celor două autorități care coordonau activitatea tipografică în Țara Moldovei: Domnia prin domnul Ioan Sandu Sturza și Biserica Ortodoxă - prin Mitropolitul Veniamin Costachi. Traducerea a fost făcută de Ioan Nemișescu, un funcționar la visterie în Iași și reproduce textul german tipărit în 1771, ediție din care un exemplar a fost adus la București și dăruit mitropolitului Grigore al IV-lea Dascălul al Țării Românești. Acesta i l-a dat mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi spre a-l traduce și edita. Față de ediția germană, cea românească din anul 1825 are în plus numeroase note de subsol importante despre Moldova. Înaintea textului propriu-zis al lui Dimitrie Cantemir, care începe la p. 31, se află: o lămurire a tipografului Gherontie ieromonahul; Cuprinsul; Viața lui Dimitrie Cantemir (tradusă din *Geschichte des Osmanischen Reichs (Istoria Imperiului Otoman*, ediția în limba germană a lucrării lui Dimitrie Cantemir tipărită la Hamburg în 1745, luată la rândul său din ediția tipărită la Londra în anul 1734); *Înștiințarea lui Bișing dascălul scripturilor* - adică Busching, cel care a revizuit traducerea din limba engleză în germană și a publicat-o în anii 1769 - 1770 în *Magazin fur die neue Histrie und Geografie*, III și IV, și în ediție separată în 1771; un *Cuvânt înainte al lui G. F. Miler*, datat „Petru burg, anul 1764“ și un alt *Cuvânt înainte* ce face referire la același Miler (adică G. F. Muller - consilier al învățământului la Sanct-Petersburg pe vremea când Antioh fiul lui Dimitrie Cantemir își urma studiile, unul dintre deținătorii manuscriselor rămase de la Dimitrie Cantemir) [2, vol. III, p. 454-458; 3, p. 93; 12, p. 84 – 87; 36, p. 428-429].

Opera fiind binecunoscută din punctul de vedere al conținutului, ne limităm la considerații ce țin de realizarea ei tehnică. Cel sub auspiciile s-a editat cartea, mitropolitul Țării Moldovei Veniamin Costachi, a fost un ierarh erudit, traducător, îndrumător al școlilor din țară. A fost călugărit la Huși sub numele Veniamin de un alt mare mitropolit: Iacob Stamati (1783-1784); mare eclesiarh al catedralei mitropolitane din Iași (1788); arhimandrit și egumen la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași (1789); episcop la Huși din

1792 și până în 1796 când a trecut în scaunul episcopal de la Roman, apoi Mitropolit al Moldovei (ales 18 mart. 1803). Din cauza împrejurărilor politice (ocupația rusească a Țărilor Române) s-a retras din scaun între 20 februarie 1808 și octombrie 1812 și iarăși între septembrie 1821 și ianuarie / februarie 1823. Retras definitiv la 18 ianuarie 1842, s-a stabilit pentru restul vieții la mănăstirea Slatina. A fost unul din marii cărturari ai timpului, îndrumând întreaga activitate editorială și școlară din Țara Moldovei prin tipografia mitropolitană din Iași și în cea înființată de dânsul la mănăstirea Neamț în anul 1807. În timpul păstoriei sale s-au tipărit aproximativ 130 de cărți, multe din ele fiind traduse de el însuși din literatura greacă patristică și post patristică; alte câteva au fost editate postum ori au rămas în manuscris. S-a implicat foarte mult în organizarea învățământului românesc de toate gradele în Moldova, unde a înființat chiar câteva școli devenite de mare prestigiu: Seminarul de la Socola (în anul 1803, numit mai târziu *Seminarul Veniamin*); două școli pentru călugărițe și fete în mănăstirea Agapia (tot în anul 1803); școala de cantori bisericești din Iași (1805); școala „începătoare” de la mănăstirea Sf. Trei Ierarhi din Iași (1824). La Iași a contribuit și la înființarea Școlii normale cu 2 ani și Gimnaziului (Gimnazia „vasiliană”) cu 4 ani de studii (1828, ambele în mănăstirea Sf. Trei Ierarhi), a Academiei numită *Mihăileană* (în 1834), cu o facultate de filosofie, o facultate de științe juridice și cursuri „extraordinare” de inginerie, agronomie, arte frumoase și filologie, dotată cu laboratoare, muzeu de științe naturale, bibliotecă, în care predau profesori recrutați dintre foștii bursieri ai mitropolitului ori dintre transilvănenii și bănățenii sosiți la Iași. Din anul 1832 s-a preocupat de deschiderea școlilor ținute în marile orașe Moldovei, a primei școli publice pentru fetele orașenilor din Iași (în 1834), a primei școli de arte și meșteșuguri (1841) și a unei serii de școli sătești. De asemenea, a trimis numeroși tineri la studii peste hotare, cei mai străluciți dovedindu-se a fi Gheorghe Asachi (la Viena și Roma), Gheorghe Săulescu (în insula Chios și la Cernăuți) și Filaret Scriban (la Kiev) [42, p. 492-509; 44, p. 49-60].

Imprimarea *Scrisorii Moldovei* a fost coordonată de ieromonahul Gherontie, personaj în legătură cu care în literatura de specialitate există o confuzie perpetuată de mai bine de un secol. În istoria culturii românești vechi este cunoscut un monah Gherontie, considerat un cărturar complex și erudit: traducător, dascăl, copist și tipograf, despre care se spune că a fost ucenicul starețului Paisie Velicicovschi și a activat dinainte de 1790 până după 1835, la mănăstirea Neamț, București, Iași, Buzău, singur sau împreună cu viitorul mitropolit al Țării Românești, Grigorie al IV-lea, căruia Gherontie i-a fost mentor. Analiza atentă a literaturii de specialitate dovedește că datele biografice și opera ce i se atribuie monahului Gherontie diferă de la autor la autor și că de fapt nu este vorba de o singură persoană ci de măcar două cu nume identic dar cu ocupații diferite și că i se atribuie uneia tot ceea ce se știe, rezultatul fiind o biografie eronată.

Cel care a dat startul confuziei a fost Constantin Erbiceanu care, în *Istoria Mitropoliei Moldovei* apărută în anul 1888 a publicat câteva documente cărora le-a dat o interpretare eronată cauzată desigur de stadiul insuficient al cunoașterii istorice de la acea dată. Tot Erbiceanu este și cel care îi atribuie greșit lui Gherontie colaborarea la traducerea

Scrisorii Moldovei apărută la mănăstirea Neamț în 1825 [20, p. LXVI -LXVIII, XCIV, 174 – 176, 228].

Subiectul ar necesita un studiu de sine stătător, însă din rațiuni editoriale dăm aici doar amănuntele esențiale pentru înțelegerea chestiunii. Ieromonahul Gherontie, tipograful *Scrisorii Moldovei* în 1825 este diferit de ucenicul omonim al starețului Paisie. Acesta din urmă s-a aflat în Țara Românească înainte de anul 1800, unde a tradus cărți din limba greacă ce au fost tipărite la București, a tradus și prefațat cărți imprimate în tipografia Mitropoliei din Iași după anul 1800, dar a murit în toamna anului 1813, pe când se întorcea dintr-o călătorie la Muntele Athos. Ieromonahul Gherontie care a coordonat imprimarea *Scrisorii Moldovei* este supranumit în sursele epocii: *cel Mic* și a fost copist de manuscrise (doar le „prescria”, adică le multiplica) și tipograf (zețar). Ucenicul starețului Paisie era numit Gherontie *dascălul*, pentru știința sa de carte superioară, a fost un traducător erudit din limba greacă și prefațator de cărți tipărite sau rămase în manuscris, însă nu a lucrat cu tiparnița. Cei doi monahi Gherontie au fost contemporani până în anul 1813, dar au lucrat împreună doar la o singură carte (*Descoperire a pravoslavniceii credințe*, imprimată la Mitropolia din Iași în anul 1806). Confirmarea faptului că au existat doi monahi cu numele de Gherontie ne-o oferă un catalog de cărți manuscrise de la mănăstirea Neamț, realizat cu aproximație între anii 1800 și 1825, publicat de Dimitrie Fecioru în anul 1941 [25, p. 417], în care figurează un Gherontie *dascălul* și un Gherontie *cel mic*.

Dovada faptului că Gherontie *cel mic* este tipograful a cărui activitate a fost trasată asupra lui Gherontie *dascălul* ne-o oferă atât documentele arhivă cât și manuscrisele epocii. De pildă, într-o scrisoare din 22 noiembrie 1822, Gherontie ieromonah tipograful i se plânge mitropolitului Veniamin Costachi că starețul mănăstirii Neamț nu voia să-i trimită cărțile cerute, între acestea numărându-se și „cele de mine prescrise de obște *Avva Varsanufie* și *Sfântul Simeon Noul Bogoslov*” [20, doc. CXCII din 22 noiembrie 1821 și p. 174 - 176.]. De asemenea, *Ms. nr. 2678* de la Biblioteca Academiei Române din București, *Slujba Pocrovului*, are o însemnare din 1 octombrie 1813: „această cartică ce are întru sine *Slujba Pocrovului* s-au scris de cuvioșii sa ieromonahul Gherontie, tipograf din sfânta M(ănăstire) Neamțul și înșiși au afierosit-o sfintei Mănăstiri Slatena, ca să fie pentru trebuința bisericii, în vremea rânduită, nedizlipindu-o nimine de la acest sfânt lăcaș” [39, p. 352 - 353]. În octombrie 1813, Gherontie *dascălul* era fie pe drumul Muntelui Athos fie deja ucis de tâlhari în Bulgaria, deci nu putea să se afle la Mănăstirea Slatina pentru a dona cartea, autorul însemnării de danie fiind de fapt Gherontie *cel mic* - care o și copiase.

Prefața *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamț, 1825) scrisă de ieromonahul Gherontie oferă argumente în plus aserțiunii că au existat doi monahi cărturari cu nume identic. După ce prezintă istoricul cărții lui Dimitrie Cantemir tipărite în Europa, Gherontie prefațatorul scrie: „această carte <...>, la anul 1806 au iconomisit Preaosfinția sa de s-au tălmăcit din cea nemțască, căci izvodul cel moldovenesc nu s-au aflat și atuncea o ar fi și tipărit, dacă știutele întâmplări ale vremilor nu l-ar fi zăticnit. Deci, după atâtea

schimbări, o și uitasă Preaosfinția sa. Iară ea era păzindu-să de un înalt și cinstit ipochimen carele când au socotit vreme cuviincioasă, au împublarisit-o. Și așa, Precinstitul ipochimen (carele iaste Preaosfințitul <...> Mitropolitul Ungrovlahiei, kyrio kyr Grigorie), au îndemnat spre tipărirea ei. Preaosfințitul nostru Arhipăstoriu cu dragoste au blagoslovit și prea cuviosul nostru stareț au binevoit și noi cu bucurie am primit și doriți sântem pururea a ne nevoi la niște ascultări și porunci ca acestea, spre tipărirea, zic, folositoarelor cărți. Al pravoslaviei voastre tuturor prea plecat <...> Gherontie ieromonahul” [9, p. 2 – 3 nenumerate de la început]. Nu poate fi vorba de o traducere efectuată de Gherontie *dascălul*, în virtutea căreia, în semn de omagiu, să-i fie atribuită și imprimarea, deoarece se știe astăzi că traducerea a făcut-o Ioan Nemișescu. Încă din anul 1927, Constantin Tomescu sesizase corect faptul că Constantin Erbiceanu îi atribuie greșit lui Gherontie colaborarea la traducerea operei *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir, apărută la mănăstirea Neamț în 1825, căci această traducere s-a făcut din limba germană, pe care Gherontie *dascălul* nu o cunoștea. Cu acest prilej, Constantin Tomescu nota explicit și faptul că „așa ne lămurește un alt Gherontie, desigur tipograful”. [42, p. 99, text și notă].

Mergând mai departe cu analiza, *Scrisoarea Moldovei* din 1825 este o carte cu aspect grafic elegant, împodobită cu numeroase ilustrații și ornamente tipografice: fila de titlu este încadrată într-un chenar floral de mare frumusețe, specific, de altfel, tipografiei nemțene, care l-a mai folosit și în alte cărți, paginile au începuturi de capitol fitomorfe (cu mascheron, vas cu flori etc.) și inițiale ornate și istoriate de mai multe tipuri și dimensiuni.

O precizare se impune și cu privire la ilustratorii cărții: numeroase decorațiuni sunt realizate după stampe gravate de Mihail Strelbițchi (vezi stema Moldovei semnată „Protoierei Mihail”). Acesta n-a lucrat însă efectiv la imprimarea cărții, fiind mort încă din 1808. Spre sfârșitul vieții (el apare în istoria tiparului din Țara Moldovei încă din 1756), în anul 1800, și-a donat instalația tipografică mănăstirii Neamț, dar atelierul s-a înființat mai târziu, prima carte ieșind de sub tipar în 1807 [11, p. 305-307]. Mai mult chiar, obiectele provenite din donația lui Strelbițchi (un teasc de lemn, numeroase stampe din lemn, litere și matrițe etc.) au fost folosite la mănăstirea Neamț până târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din cauză că instalația tipografică modernă a acesteia (achiziționată în 1860 de la Viena) a fost confiscată în urma *Legii secularizării averilor mănăstirești* din 1863 și trimisă Comisiei Centrale de la Focșani ca să tipărească *Monitorul Oficial*, recent înființat. În consecință, mănăstirea a fost nevoită să refolosească vechile unelte ale lui Mihail Strelbițchi, ultima carte ilustrată cu gravurile acestuia fiind *Ceaslovul* din 1870.

La începutul *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), pe filele nenum. 2 și 3 verso sunt imprimate două steme cu deviza latinească „Non solum armis” (*Nu doar cu armele... putem învinge!*), a căror semnificație unii cercetători nu au putut-o desluși [31, (VIII)]. Este vorba de stema familiei conților ruși Rumeanțev (care a mai fost folosită și în alte cărți tipărite în Țara Moldovei în primele decenii ale secolului al XIX - *Sinopsă*

mare a slujbei tipărită la Iași de Emanuel Vernardos în tipografia grecească în anul 1813 și ilustrată de Policarp Strelbițchi, fiul lui Mihail Strelbițchi, de exemplu). Prezența ei pe cărțile la a căror apariție au contribuit Mihail și Policarp Strelbițchi se poate explica prin faptul că generalul Piotr Alexeevici Rumianțev, comandantul armatei ruse prezente în Țările Române în timpul războiului austro-ruso-turc din anii 1787 – 1792, a fost protectorul lui Mihail Strelbițchi. Tipograful moldovean a fost traducătorul acestuia în Moldova, i-a mijlocit relația cu mitropolitul Leon Gheuca și i-a tipărit câteva foi volante. În cazul *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), credem însă că cele două steme au doar rolul de vignete decorative, fără nici o altă semnificație politică sau de altă natură.

În fine, la p. 23 a cărții, de o parte și de alta a unei vignete finale este imprimat numele „Ni co la”, despre care s-a presupus că ar fi al traducătorului Iancu *Nicola* [31, (X)]. Noi opinăm însă că numele poate fi al unui gravor contemporan care a lucrat la imprimarea operei cantemiriene, știut fiind faptul că în tipografia mănăstirii Neamț este cunoscut un gravor Nicolae, specializat tocmai în decorațiuni minore: frontispicii cu medalion și vignete [35, p. 18].

Criteriile de bibliofilie pe care le îndeplinește sunt: vechimea; prima ediție în limba română; ediție originală și oficială; gravuri semnate de un artist de talie europeană (Mihail Strelbițchi); legătură de epocă; tipograf cu o biografie elucidată de noi, motiv pentru care, în urma expertizei efectuate în anul 2021, exemplarul a fost clasat în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Scrisoarea Moldovei a fost reeditată la Iași în 1851, în Tipografia Franțezo-Română, de către Constantin Negruzzi, sub titlul pe care i-l dăduse însuși Dimitrie Cantemir și sub care a rămas definitiv în cultura română: *Descrierea Moldovei*. Biblioteca Academiei Române din Iași deține un exemplar și din această ediție. Volumul are o valoare memorială excepțională: pe fila de titlu se află un *ex libris* monogramă de tip heraldic compus din inițialele „M. C. C.” și dedesupt cuvântul „Ruginoasa”. M. C. C. a fost principesa Maria Moruzi-Cuza, nora domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Se știe că Alexandru Ioan Cuza Cuza a avut doi fii din afara căsătoriei, cu Maria Obrenovici, numiți Alexandru și Dimitrie. Fiica principelui Alecu Moruzi s-a căsătorit în anul 1889 cu Alexandru, dar după numai șase luni de la căsătorie a rămas văduvă și averea soțului, inclusiv palatul de la Ruginoasa, i-a rămas ei. În anul 1897, pe când viitorul om politic liberal, prim ministru al României în mai multe rânduri, Ion I. C. (Ionel) Brătianu, lucra ca inginer la construcția căii ferate Bacău-Piatra Neamț, a fost invitat să locuiască în fostul palat al lui Al. I. Cuza din Ruginoasa, proprietatea Mariei Moruzi-Cuza. În urma idilei pe care cei doi au avut-o, la 28 ianuarie 1898, s-a născut un fiu, Gheorghe Brătianu, viitor ilustru istoric la Universitatea din Iași și apoi la cea din București. Gheorghe Brătianu și-a petrecut copilăria la Ruginoasa și la Iași, unde în anul 1916 a absolvit Liceul Național. La intrarea României în Primul Război Mondial în august 1916, s-a înrolat voluntar în armată și a fost rănit pe front. Lăsat la vatră, între anii 1917 și 1920 a absolvit Facultatea de Drept din Iași. În 1921 s-a înscris la Universitatea Sorbona din Paris, unde în anul 1929 și-a obținut doctoratul. Din anul 1924 a devenit profesor de Istorie Universală la

Universitatea din Iași, iar în 1940, după asasinarea lui Nicolae Iorga de către legionari, a preluat catedra acestuia la Universitatea din București. În 1942 a fost ales membru al Academiei Române. Mare specialist în istoria evului mediu, a fost autorul a numeroase lucrări rămase de referință până astăzi. Amintim aici doar *O enigmă și un miracol: poporul român* (București, 1940) și *La Bessarabie: droits nationaux et historiques* (București, 1943). După instaurarea regimului comunist în România, în 1946 a fost înlăturat de la catedră iar în 1950 a fost arestat și trimis în sinistra închisoare de la Sighet, unde la 27 aprilie 1953 a murit [41, p. 38 - 42]. Putem presupune cu toată îndreptățirea că din biblioteca mamei sale, volumul a ajuns și în biblioteca lui Gheorghe Brătianu. Dată fiind valoarea memorială de excepție, ar merita să fie supus expertizei în vederea clasării în patrimoniul cultural național mobil din România.

Ultima carte a lui Dimitrie Cantemir prezentată aici este *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, tomul I – II, editat la Iași între anii 1835 – 1836 de profesorul Gheorghe Săulescu. Spre sfârșitul vieții, principele istoriograf a ajuns la concluzia că trebuie să își traducă lucrările și în limba română, spre a le cunoaște și compatrioții săi. *Hronicul romano-moldo-vlahilor* este o traducere amplificată și revizuită a *Historiei moldo-vlahice* pe care o scrisese în limba latină, în anul 1717 la cererea Academiei din Berlin [8, p. VIII]. Importanța operei rezidă în cuprinderea și înălțimea ideilor pe care le-a propagat. Lucrare de întinsă erudiție, *Hronicul* i-a uimit pe savanții vremii prin varietatea și bogăția izvoarelor, metoda de lucru, atitudinea critică a autorului în selectarea informațiilor și a argumentelor, spiritul combativ și obiectivitatea lui. Scrierea începe cu originile poporului român și ajunge până la epoca pe care însuși Cantemir o trăia. Autorul a folosit izvoare antice, grecești și romane, orientale, în slavonă, rusă, polonă; citează cronograful sârbesc, o cronică bulgărească și corpul de cronici românești [8, p. X - XI]. Succint, amintim că eruditul istoriograf considera Dacia leagănul etnogenezei românilor, iar unitatea politică a neamului romano-moldo-vlahilor în spațiul carpato-dunărean este confirmată până și de numele și de limba acestuia. În privința originii, Dimitrie Cantemir susține că românii se trag numai din romani, furnizând una din ideile de bază ale Școlii Ardelene, ai cărei exponenți vor aduce în plus argumente istorice, filologice și demografice privind originea latină a limbii și poporului român, continuitatea și unitatea etnică. Puritatea latină a românilor, continuitatea românilor în Dacia, mândria națională pentru descendența lor, precum și rezistența acestui popor își găseau în *Hronicul romano-moldo-vlahilor* o solidă argumentare științifică pentru acea vreme, astfel încât a constituit un veritabil sprijin savant pentru opera de înaltă politică națională a transilvănenilor [8, p. XVI]. La fel cu restul scrierilor lui Dimitrie Cantemir, și *Hronicul* a rămas în manuscris, în Rusia. Pe la 1730, episcopul de Făgăraș, Ioan Clain, dăruia bisericii Sf. Treime din Blaj o copie manuscrisă după original pe care o cumpărase la Viena de la un negustor ce fusese la Sankt-Petersburg. Ulterior, între septembrie 1756 și martie 1757, Constantin Dimitrievici, un dascăl al școlii românești din Blaj, a făcut o nouă copie după cea adusă de la Viena. Aceste două copii au fost cunoscute de Petru Maior și ceilalți corifei ai Școlii Ardelene [8, p. XXIV].

Meritul apariției operei cantemiriene în prima ediție tipărită în limba română îi aparține lui Gheorghe Săulescu (4 martie 1798, Roșiești, j. Vaslui - 6 septembrie 1864, Corni-Albești, j. Vaslui), descendentul unei vechi familii de preoți din ținutul Fălciului, istoric, filolog, poet și publicist, profesor la Academia Domnească din Iași, căruia cultura română îi datorează foarte mult, deși pe nedrept astăzi este aproape uitat. După învățătura în satul natal, la Huși și la Școala Domnească din Iași, în anul 1819 Gheorghe Săulescu a fost trimis de Mitropolitul Veniamin Costachi la studii la Academia din insula Chios, iar între 1821 și 1826, la Cernăuți. A făcut studii de limba greacă, germană, latină, franceză și italiană și de filosofie, dobândind o temeinică cultură umanistă, filologică, istorică și filosofică. În anul 1828, când s-au deschis Școala Normală și Gimnaziul Vasilian la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, Săulescu a fost numit profesor de limba română, istorie universală și logică, fiind totodată și conducătorul celor două școli și al internatului de elevi stipendiști. Din 1835, a devenit profesor la Academia Mihăileană și directorul Tipografiei Mitropoliei Moldovei. Ca profesor a alcătuit o serie de manuale de retorică și poetică, de psihologie și metodică – unele rămase netipărite, iar altele astăzi considerate pierdute. Opera lui se întinde în mai multe domenii: filologie, istorie, arheologie, literatură. Din 1829, când Gheorghe Asachi a început publicarea „Albinei Românești”, Gheorghe Săulescu împreună cu Vasile Fabian-Bob au devenit redactori, ținându-i chiar locul lui Asachi la conducerea revistei în anii 1829-1830, cât timp lucra în comisia de redactare a Regulamentului Organic și a fost plecat la Moscova spre a negocia finalizarea și aplicarea acestuia în Țările Române. Gheorghe Săulescu a desfășurat o bogată activitate publicistică în periodicele vremii: „Albina Românească”, „Icoana lumii”, „Spicuiorul moldo-român”, „Almahah pentru învățatură și petrecere”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Gazeta Transilvaniei”, unde a tipărit fabule, istorie, psihologie, etică, informații statistice, traduceri etc. [19, p. 13 – 109].

Activitatea lui în domeniul publicisticii istorice începe tocmai cu copierea și editarea *Hronicul vechimii Romano-Moldo-Vlahilor*. Din *Scrisoarea Moldovei* tipărită la mănăstirea Neamț în 1825 și din *Istoria sau viața și faptele domnului Moldovei, prințipul Constantin Cantemir*, a lui Antioh Cantemir, publicată de profesorul Ber din Sankt-Petersburg în limbile latină și rusă în anul 1783, Gheorghe Săulescu a aflat despre existența manuscrisului *Hronicului* în limba română și despre faptul că se păstra în „Arhivele Colegiei interesurilor străine din Moscova”. Informându-l pe mitropolitul Veniamin Costachi, capul Bisericii Ortodoxe din Moldova a intervenit în februarie 1833 la generalul Pavel Kiseleff (Țările Române se aflau atunci sub ocupație rusească) pentru a se obține o copie. Acesta a dat dispoziție consulului rus în Moldova, care a adus la Iași nu o copie, ci chiar originalul (de 578 foi). Profesorul Gheorghe Săulescu a fost însărcinat de mitropolitul Veniamin Costachi cu copierea „întocmai după stilul autorului, atât în privința sintacului, ce este destul de figurat, cât și a cuvintelor, ce poartă în sine nu puține anticvități ale românismului” [7, vol. I, p. XVII]. Deși mitropolitul Veniamin Costachi ceruse să se tipărească „fără cât de puțină schimbare” [7, vol. I, p. XV], ediția Săulescu are multe schimbări și intervenții ale editorului nu numai în privința formei,

ci și în conținut. O ediție completă a cărții lui Dimitrie Cantemir a alcătuit în anul 1901 Grigore Tocilescu sub auspiciile Academiei Române. Acesta a fost trimis la Moscova să colaționeze ediția din 1835 – 1836 a *Hronicului* cu manuscrisul autograf și de a-l compara cu versiunea latină a aceleiași opere [8, p. XXVI - XXVII].

Publicarea acestei opere este considerată un moment ce a contribuit la fundarea literaturii române și a învățării istoriei. Prin această lucrare, Cantemir demonstra originea nobilă, latină, a românilor, concepție consolidată de istoricii Școlii Ardelene tocmai datorită înrâuririi lui Dimitrie Cantemir, și al cărui adept era și Gheorghe Săulescu. Ideea purității latine a poporului român a fost susținută de și în *Prefața* volumului II al *Hronicului*, în care, atingând problema limbii, condamnă împrumuturile de cuvinte din limbi străine, precum și folosirea grafiei chirilice în tipăriturile românești din timpul domnului Vasile Lupu, care erau pline de slavonisme [7, vol. II, p. VIII - X].

Pornind de aici, Săulescu se plasează, alături de Asachi, printre inițiatorii studiilor de istorie națională în înțelesul modern al cuvântului. Din *Înștiințarea* către public pe care a scris-o cu ocazia tipăririi cărții respiră patriotismul fierbinte de care era însuflețit profesorul ieșean.

Cartea s-a imprimat în tipografia Mitropoliei din Iași sub coordonarea lui Ioann Hart, tipograf și legător de cărți. Este o lucrare de complexitate tipografică: tipărit cu caractere de patru dimensiuni și trei tipuri: chirilice, latine și grecești, cu indicații marginale de lectură și note de subsol. Lista prenumeranților de la sfârșitul volumului II cuprinde 163 de exemplare abonate în Moldova, trei în Bucovina, 23 în Țara Românească și două comandate din Brașov. Cele două volume ale Bibliotecii Academiei din Iași sunt legate în piele cafenie pe carton, cu pegamoid de culoare neagră și decorațiuni aurite la cotor, dar o parte a tirajului a rămas nepusă în vânzare și chiar nelegată. Se cunosc câteva exemplare rămase în forma originală a colilor tipografice din anii 1835 și 1836, care au fost doar pliate dar nu au mai fost cusute, tăiate și legate în volum [16, p. 232]; unul l-am depistat și noi în vara 2023, la Biblioteca Județeană Neamț.

Criteriile de bibliofilie pe care această operă cantemiriană le îndeplinește sunt: prima ediție în limba română; ediție originală și oficială; lucrare fundamentală pentru istoriografia română; prenumeranți; particularități de tiraj (exemplare rămase nelegate – aspect important pentru studierea istoriei tiparului), motiv pentru care ar merita să fie expertizat și propus spre clasare în patrimoniul cultural național mobil.

Concluziile credem că se impun de la sine: opera lui Dimitrie Cantemir mai îngăduie încă cercetări spre a-i fi luminate toate laturile; importanța investigării sistematice și catalogarea științifică a colecțiilor de carte veche din biblioteci, prin care se descoperă publicații valoroase, ce pot contribui la completarea multor aspecte ale istoriei noastre, dar și importanța expertizării și clasării lor în patrimoniul cultural național, procedură prin care sunt nu doar puse în valoare, ci și protejate o dată în plus pentru viitorime.

Bibliografie:

1. BENEZIT, E., *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, Paris, Editions Grund, 1999, ISBN 2-7000-3010-9, Tome 7 (Herweg - Koster), 958 p.; Tome 13 (Solimena - Valentin), 958 p.
2. BIANU, I., HODOȘ, N., *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, Atelierele Socec, 1903, 512 p.; vol. II, 1910, 571 p.; vol. III, 1936, 780 p.
3. BRAUNSTEIN, I., *Catalogul cărților vechi românești: 1643 - 1830*, Iași, Academia Română - Filiala RSR, Biblioteca, 1981, 159 p.
4. BRUNET J.-Ch., *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, Tom. 6, Paris, Firmin-Diderot, 1865, 975 p.
5. CANTEMIR D., *Descrierea Moldovei*, Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu, București, Editura Minerva, 1986, 208 p.
6. CANTEMIR D., *Historie de l'Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence*, Tome I – IV, Paris, Le Clerc, pere et fils; Nyons fils, MDCCXLIII [1743].
7. CANTEMIR D., *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, vol. I, Iași, 1835, 365 p.; vol. II, 1836, 402 p.
8. CANTEMIR D., *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ediție de Stela Toma, București, Editura Albatros, 2003, ISBN 973-24-0655-0, 207 p.
9. CANTEMIR D., *Scrisoarea Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), 344 p.
10. CHIABURU E., *Carte străină veche și rară din colecțiile Bibliotecii Județene „G. T. Kirileanu” Neamț: catalog*, Piatra Neamț, s. e., 2019, ISBN 978-973-0-30975-1, 159 p.
11. CHIABURU E., *Carte și tipar în Țara Moldovei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, ISBN 978-973-703-570-7, 716 p.
12. CHIABURU E., *Cartea românească veche în Biblioteca Județeană „G.T. Kirileanu” Neamț: Catalog adnotat*, Piatra Neamț, s. e., 2021, ISBN 978-973-0-35566-6, 558 p.
13. CHIABURU E., *Epurarea și expurgarea cărților în România comunistă: cazul lui Ion Ionescu de la Brad, în Tyragetia* (Chișinău), Serie Nouă, Nr. 2 (28), 2019, ISSN 1857-0240, p. 218 – 220.
14. COSTEA I., KIRALY I., RADOSLAV D., *Fond secret. Fond „S” special. Contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, ISBN 973-35-0536-6, 362 p.
15. CRISTOIU I., *1945-1950: Paranoia arestării cărților*, disponibil la <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/1945-1950-paranoia-arestarii-cartilor>, accesat la 02.06.2023.
16. DUDAȘ F., *Cărți rare: Contribuții la bibliologia românească*, Oradea, Editura Transsilvanica, 2017, 415 p.
17. GEORGESCU I. L., *Pe urmele lui Theodor Pallady*, Iași, Editura TipoMoldova, 2002, ISBN 973-85186-8-7, 248 p.

18. *ENCICLOPEDIA literaturii române vechi*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018, ISBN 978-973-167-443-8, 1040 p.
19. ENESCU N. C., *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, 200 p.
20. ERBICEANU C., *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei*, Iași, 1880, 548 p.
21. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, ISBN 978-9975-51-144-5, 464 p.
22. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, ISBN 978-9975-51204-6, 212 p.
23. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Dinastia Cantemireștilor*, Chișinău, Editura Știința, 2008, ISBN 978-9975-67-572-7, 603 p.
24. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Cantemiriana: Noi contribuții*, Editura Lexon-Prim, 2020, ISBN 978-9975-3483-6-2, 267 p.
25. FECIORU D., *Un catalog vechi de manuscrise și cărți al Bibliotecii Mănăstirii Neamțului*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LIX (1941), nr. 7 - 8, Iulie - August, p. 410 – 455.
26. GRAESSE Th., *Tresor de livres rares et precieux*, vol. II, Milano, Gorlich Editore, 1950, 648 p.
27. IORGA N., *Monastirea Neamțului*, Tipografia Monastirii Neamțu, 1925, 103 p.
28. *ISTORIA României* (acad. A. Oțetea - red. resp.), vol. III, București, Editura Academiei R.S.R., 1964, 1258 p.
29. LECCA O.- G., *Famiile boierești române: istorie și genealogie*, ediție de Alexandru Condeescu, București, Editura Libra / Muzeul Literaturii Române, 2000, ISBN 973-999-14-4-0, 690 p.
30. MARINO A., *Cenzura în România: schiță istorică și introductivă*, Craiova, Editura Aius, 2000, ISBN 973-9490-22-0, 96 p.
31. MINISTERUL Artelor și Informațiilor, *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948*, București, Societatea Națională de Editură și Arte Grafice *Dacia Traiană*, 1948, 522 p.
32. MUNTEANU E., *Pentru o nouă ediție a Descrierii Moldovei a lui Dimitrie Cantemir* (VIII), în *Ziarul de Iași* din 02.09.2023 și (X), din 16.09.2023, disponibil la <https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/pentru-o-noua-editie-a-descrierii-moldovei-a-lui-dimitrie-cantemir-x--362845.html> accesat pe 20.09.2023.
33. OLTEANU, V., *Din istoria și arta cărții: Lexicon*, București, Editura Enciclopedică, 1992, ISBN 973-45-1008-8, 400 p.
34. OPRESCU G., *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Fundația pentru Literatură și artă, 1942, 309 p.
35. RACOVEANU Gh., *Gravura în lemn la mănăstirea Neamțul*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1940, 43 p. + 60 pl.

36. RĂPĂ-BUICLIU D., *Bibliografia românească veche: Additamenta I (1536 – 1830)*, Galați, Editura Alma, 2000, 496 p.
37. SIMONESCU, D., *Bibliofilia în concepția contemporaneității*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valorificare – cercetare*, București, 1983, vol. II, p. 7 - 14.
38. ȘTREMPEL G. (coord.), *Bibliografia Românească Modernă (1831 - 1918)*, București, Editura Academiei Române, 1984, vol. I (A-C), 912 p.
39. ȘTREMPEL G., *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1983, 502 p.
40. ȘORBAN R., *Theodor Pallady*, București, Editura Meridiane, 1975, 70 p.
41. TODEA I., *Ion (Ionel) I. C. Brătianu - întregitor și făuritor al României moderne (1864 - 1927)*, București, Editura Universitară, 2014, ISBN 978-606-28-0043-7, 383 p.
42. TOMESCU C., *Mitropolitul Grigore IV*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1927, 310 p.
43. VASILACHI, V., *Mitropolitul Veniamin Costache la o sută de ani de la moartea sa*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXIV, 1946, nr. 10-12, p. 492 – 509.
44. VORNICESCU N., *Literatura patristică și preocupările Mitropolitului Veniamin Costachi*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXVII, 1961, nr. 1 – 2, p. 49-60.